

**ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ»
ԵՐԿԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

ԱՊՐԵՍՅԱՆ Ա.

An-Apresian@mail.ru

Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկը արվեստի կոթող է՝ պայմանավորված բովանդակության և ձևի ներդաշնակությամբ, լեզվի պատկերավորությամբ, բանաստեղծական արտահայտչական ձևերով և միջոցներով, տաղաչափական համակարգի առանձնահատկությամբ, և, իհարկե, հարուստ բառաշխարհով: Նարեկացու նման հանճարեղ ստեղծագործողի երկում բառն առավել կարևոր նշանակություն ունի, քանի որ «հեղինակի բանաստեղծական խոսքի վարպետության հետ է կապված նրա պաշտամունքն ու ժողովրդականությունը»¹: Նարեկացին նաև մեր առաջին բանաստեղծն է, որ ճոխ, փայլուն լեզվով գրելու գերազանցությունը նվաճեց պատմիչներից²: Հետևաբար, կարևոր էր հեղինակի հարուստ և բազմաձև բանաստեղծական բառաշխարհը ստեղծել նաև թարգմանություններում:

«Մատեան ողբերգութեան» երկի բառաշխարհը փորձել ենք քննել Մկրտիչ Խերանյանի և Վազգեն Գևորգյանի աշխարհաբար թարգմանություններում: Մկրտիչ Խերանյանի՝ «Մատեանի» արևելահայերեն չափածո թարգմանությունը լույս է տեսել Երևանում 1960 թ.: Իսկ արդեն 1979 թ. Երևանում «Մատեանը» և տաղերը՝ դարձյալ արևելահայերեն չափածո տարբերակով, հրատարակվել է Վ. Գևորգյանի թարգմանությամբ: Մինչ այս՝ լույս էր տեսել

¹ Առաքելյան Վ., Նարեկացու լեզուն և ոճը, Ե., 1975, էջ 231:

² Մկրյան Մ., Գրիգոր Նարեկացի, Ե., 1955, էջ 239-240:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան»...

«Ծաղկաքաղը» (1970 թ., Երևան), որտեղ Վ. Գևորգյանն ընդգրկել էր իր կատարած՝ «Մատենանի» մի քանի հատվածի թարգմանությունը: Այդ հատվածները թարգմանիչը վերամշակելուց հետո ամփոփել է «Մատենանի»՝ 1979 թ. հրատարակության մեջ:

Գ. Նարեկացու երկն ունի նաև այլ աշխարհաբար թարգմանություններ: Առաջինը Արշակ Չոպանյանն է «Մատենանից» մի քանի հատված թարգմանել և հրատարակել «Ծաղիկ» հանդեսում 1895 թ.: Իսկ արդեն ամբողջական արևմտահայերեն արձակ տարբերակով «Մատենանը» լույս է տեսել Միսաք Գոչունյանի թարգմանությամբ Կ. Պոլսում, 1902 թ.: 1926 թ. Գ. Նարեկացու երկն ունեցել է արևմտահայերեն երկու թարգմանություններ՝ մեկը Կ. Պոլսում՝ Գարեգին եպիսկոպոս Խաչատուրյանի թարգմանությամբ, մյուսը՝ Կահիրեում՝ Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակյանի արձակ թարգմանությամբ: Ուշագրավ է այն, որ թարգմանիչներին երբեք չի լքել իրենց թարգմանությունները կատարելագործելու ցանկությունը: Նրանք ժամանակ առ ժամանակ անդրադարձել են «Մատենանի» թարգմանություններին, վերանայել այն, փորձել նորովի հասկանալ և թարգմանել: Այսպես, Գարեգին Խաչատուրյանը, չգոհանալով իր առաջին թարգմանությամբ, 1948 թ. Բուենոս Այրեսում հրատարակել է «Մատենանի» նոր չափածո թարգմանությունը՝ գրաբար բնագրի հանդիպադրումով:

«Մատենանի» նշված աշխարհաբար թարգմանություններն, իհարկե, կարևոր են նարեկագիտության համար, սակայն դրանք առանձին քննություն են պահանջում:

«Մատենան» աշխարհաբարով արտահայտելու համար թարգմանիչը պետք է ոչ միայն փայլուն իմանա բնագրի և այն լեզուն, որով թարգմանում է, այլև հեղինակի ապրած և ստեղծագործած ժամանակաշրջանը, նրա կողմից այդ երկը ստեղծելու նպատակը, միջավայրը, դարաշրջանի մարդկանց և նրանց սովորույթները: Այսպիսով, եթե համարենք, որ բնօրինակն իր այս բոլոր առանձնահատկություններով թարգմանչի համար նյութ է՝ ստեղծագործական մշակման համար, ուստի, ըստ թարգմանության տեսաբան Իրփի Լևիի, թարգմանությունից պահանջվում է՝ 1. *բնագրի ըմբռնում*, 2. *բնագրի մեկնաբանում*, 3. *բնագրի վերարտադրում*³:

1. *Բնագրի ըմբռնում*:

³ **Левый И.** Искусство перевода, М., 1974, с. 59.

Ապրեսյան Ա.

Բնագրի ըմբռնման կամ կանխահասկացման համար թարգմանչից նախ և առաջ ակնկալվում է «տեքստի բառացի կամ բանասիրական ընթերցում»⁴, քանի որ շատ սխալներ հաճախ առաջանում են բնագիրը ոչ լավ ընթերցելուց: Թարգմանության տեսաբաններ (Լևի, Ֆյոդորով, Ռեցկեր, Գարբոլսկի) անդրադարձել են թարգմանչական սխալներին. դրանք տեղի են ունենում՝

Ա. Համանունների հեղանքով.

«Մատեանի» 2 գլխում Գ. Նարեկացին գրել է.

Ահա **կաթիլ մի կաթին** քումդ կուսութեան,

Յանձն իմ անձրեւեալ, կենաց ինձ զաւրէ՝⁵:

Մեկնիչները նշված հատվածում «*կաթիլ մի կաթին*»-ը հասկացել են «*կաթի կաթիլ*» իմաստով՝ «... մի միայն կաթիլ կուսական ստեանցդ ցողեալ ի վերայ իմ, բաւական է ասէ՝ կեանս տալ ինձ նուաղեցելոյս. խնդրուած մի կեթ կուսական գթութեանդ զօրէ առնուլ յայս կեանս վասն իմ կամ կուսական վարուցդ մի միայն առաքինութիւն յանձն իմ կերպարանեալ՝ բաւական առ ի կեանս է ինձ»⁶: Այս իմաստով են հատվածը ներկայացրել նաև թարգմանիչները.

Ահա՛ **կաթիլ մի** կուսութեանդ **կաթից**

Մեջս անձրևելով՝ կյանք է տալիս ինձ (Մ. Խերանյան, էջ 345),

Ահա **մի կաթիլ** կուսական **կաթիդ**.

Մեջս անձրևելով՝ կյանք է տալիս ինձ (Վ. Գևորգյան, էջ 485):

Մինչդեռ «*անձրեւեալ*» բառն օգնում է հասկանալ այն գաղափարն ու պատկերը, որը ստեղծել է հեղինակը՝ նկատի ունենալով «*կաթիլի կաթիլը*», որը գործածվել է «*չնչին կաթիլ*» իմաստով, որը, հակադրություն ստեղծելով, նաև հզորացրել է տվյալ հատվածի գաղափարը⁷: Այս իմաստով է կապակցությունը հասկացել Զուլալ Գազանճյանը, ով «Մատեանից» որոշ գլուխներ է թարգմանել և հրատարակել.

Թէ կուսութեանդ **չնչին կաթիլը**

Վրաս անձրեւէ՝ բա՛ւ է որ ապրիմ⁸:

⁴ Левый И., նշվ. աշխ., էջ 60:

⁵ Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, աշխատասիրությամբ՝ Խաչատուրյան Պ. և Ղազինյան Ա., Ե., 1985, էջ 572 (այսուհետև՝ ՄՈՒ էջը):

⁶ Աւետիքեան Գ., Նարեկ աղօթից, համառօտ եւ զգուշաւոր լուծմամբ բացայայտեալ միանգամ եւ այժմ երկրորդ անգամ յաւելլուածով, Վենետիկ, 1827, էջ 425–426, ծնթ. 15 (այսուհետև՝ Աւետիքեան Գ., Նարեկլուծ):

⁷ Գազանճեան Զ., Հատընտիր հայ հին բանաստեղծութեան, Կ. Ա. Վենետիկ, 1998, էջ 387:

⁸ Նույն տեղում:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգության»...

Բ. Համալսարանի ոչ ճիշտ ընկալման դեպքում.

ա) երբ բառը ներառվում է նախադասության կամ տեքստի ոչ ճիշտ հատվածում կամ ստեղծագործության իրական համատեքստում (իրականության չհասկացվածություն): Սա տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ թարգմանիչը, անտեսելով բառի՝ տվյալ հատվածում ունեցած իմաստը, օգտագործում է բառարանային համարժեքը՝ հաշվի չառնելով, որ «բառարանային ճշգրիտ թարգմանությունը դեռ չի վկայում տեքստի ճիշտ ընկալման մասին»⁹:

«Մատենանը» գրված է միջնադարի շնչով ու ոգով, հետևաբար նրանում հանդիպում են այնպիսի բառեր, կապակցություններ, որոնք կամ բացակայում են բառարանում, կամ ճիշտ չեն մեկնաբանված, կամ մեկնաբանված չեն այն իմաստով, ինչ նկատի է ունեցել հեղինակը: Ուստի «Մատենանի» թարգմանչի համար առավել կարևոր էր նկատի ունենալ համատեքստը:

«Մատենանի» ԻԲ գլխում Գ. Նարեկացին գրել է.

Ահա ես ինքն ինձն կամաւորապէս **անձնամատն** եւ մարմնակործան¹⁰:

Ըստ Նոր Հայկազեան բառարանի՝ «*անձնամատն*» նշանակում է՝ «...մատնիչ անձին իւրոց ի ձեռս օտարաց, վնասակար անձին և այլոց, ինքնակամ օտարացեալ»¹¹: Գ. Նարեկացին հաճախ է անդրադարձել ոչ միայն մարմնի, այլև շատ ավելի կարևոր՝ հոգու կործանմանը, և նշված հատվածում նա ցանկացել է ասել, որ ինքն իր կամքով «*հոգեսպան և մարմնակործան*» է եղել: «*Անձնամատն*»-ը՝ «*հոգեսպան*» իմաստով է հասկացել նաև միջնադարյան մեկնիչը¹²: Մինչդեռ թարգմանիչները բնագրի բառը նույնությամբ են արտահայտել՝ ոչ մի կերպ հեղինակի ասելիքը հասկանալի չդարձնելով ընթերցողին.

Եվ այսպէս, ահա, ես ինքս իմ դեմ եղա կամովին **անձնամատն** սաստիկ և մարմնակործան (Մ. Խերանյան, էջ 91),

Ահա կամովին ինքս իմ հանդեպ

Եղա **անձնամատն** ու մարմնակործան (Վ. Գևորգյան, էջ 129):

Այսպիսի օրինակի ենք հանդիպում նաև ԺԵ գլխում.

Յայտնեա՛ց վերստին եւ արդ գթութեանցդ **խորք**

Եւ բարերարութեանցդ հոսանք¹³:

⁹ Левый И., նշվ. աշխ., էջ 60:

¹⁰ ՄՈ, էջ 329:

¹¹ Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ. Ա, Ե., 1979, էջ 194 (այսուհետև՝ ՆԲՀԼ):

¹² Մաշտոցի անվան Մատենադարան (այսուհետև՝ ՄՄ), ձեռ. 5650, թ. 355 ք:

¹³ ՄՈ, էջ 300:

Ապրեսյան Ա.

Թարգմանիչները նշված հատվածում նույնպես կիրառել են բնագրային բառը.

Հայտնիր արդև ինձ գթությունդ **խոր** և բարիքներիդ հորդումներն առատ (Մ. Խերանյան, էջ 59),

Յո՛ւյց տուր վերստին այժմ նաև ինձ

խորքը գթությանդ ու բարերարման զեղումներիդ հորդ (Վ. Գևորգյան, էջ 86):

Մինչդեռ եթե թարգմանիչներն ընդգծված բառն արտահայտեին այն իմաստով, ինչ նկատի է ունեցել հեղինակը և նաև այդպես է հասկացել միջնադարյան մեկնիչը՝ «անբաւութիւն»¹⁴, կարող էին ավելի սպառիչ արտահայտել նրա ասելիքը: Հիշյալ տողերը մենք ինքներս փորձեցինք թարգմանել այնպես, ինչպես, կարծում ենք, նկատի է ունեցել Գ. Նարեկացին.

Հայտնիր արդև ինձ գթությունդ *անբավ*,

Յո՛ւյց տուր վերստին այժմ նաև ինձ *անբավությունը* գթությանդ:

բ) Երբ նույն բառը տարբեր հատվածներում տարբեր իմաստներով է կիրառվում.

«**անձեռնհաս**» բառը «Մատենանի» ԿԶ գլխում ունի երկու գործածություն՝

1. Առ ի շիջանել անընտրողաբար **յանձեռնհասն** բարձրութենէ՝¹⁵:

Նշված հատվածի «**յանձեռնհասն** բարձրութենէ» կապակցության մեջ ընդգծված բառն ունի «գերազանց, վսեմական» իմաստ¹⁶.

Չիջնելու համար **անխոհեմ** կերպով իր բարձրությունից (Մ. Խերանյան, էջ 284),

Որ անմտորեն վայր չիջնի **անհաս** իր բարձրությունից (Վ. Գևորգյան, էջ 398):

2. Տե՛ս ի տարակոյս **անձեռնհաս** տագնապիս¹⁷:

Այս հատվածի «**անձեռնհաս** տագնապիս» կապակցության մեջ նշված բառը կիրառվել է արդեն «անդարմանելի կամ անհնարաւոր նեղութեանս» իմաստով¹⁸.

Տե՛ս տարակուսական տագնապս **անձեռնհաս** (Մ. Խերանյան, էջ 284),

¹⁴ ՄՄ 5650, թ. 350 ք:

¹⁵ ՄՈ, էջ 507:

¹⁶ **Աւետիքեան Գ.**, Նարեկլուծ, էջ 339, ծնթ. 7:

¹⁷ ՄՈ, էջ 507:

¹⁸ **Աւետիքեան Գ.**, Նարեկլուծ, էջ 339, ծնթ. 7:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոց»...

Տե՛ս տազնապներն ու տվայտանքներն իմ **անդարմանելի** (Վ. Գևորգյան, էջ 399):

գ) Երբ բառը ճիշտ չի ներառվում հեղինակի հայացքների համակարգում.

Գ. Նարեկացին, ցանկանալով զսպել իր մտքի «վայրագությունը», գրել է.

Ընդոտնեա՛ ի սանձս կապոյ երասանաց ըմբռնման

Ձցնդեալ մտացս վայրագութիւն¹⁹:

«**Ընդոտնել**» նշանակում է՝ «1. ոտքի տակ տալ, ոտնակոխ անել, 2. արհամարհել»²⁰: Ակնհայտ է, որ բառարանային թարգմանության դեպքում կստացվեր՝ «Արհամարհիր (ոտնակոխ արա) վայրագությունը ցնդած մտքերիս», որը չի համընկնում հեղինակի մտադրությանը: Թարգմանիչներն ըմբռնել են թարգմանվող բառի իմաստը համատեքստից, հեղինակի մտքից՝ այն թարգմանելով՝ մի դեպքում՝ «զսպիր», մյուս դեպքում՝ ավելի ազդեցիկ՝ «նվաճիր, զսպիր» բառերով.

Զսպիր ամրապինդ սանձահարումով վայրագությունը իմ ցնդած մտքի (Մ. Խերանյան, էջ 310),

Սանձ ու կապերով, երասաններով բռնած ամրապինդ՝

Նվաճիր, զսպիր վայրագությունը ցնդած մտքերիս (Վ. Գևորգյան, էջ 438):

2. *Բնագրի մեկնաբանում*

Ակնհայտ է դառնում, որ բնագրի ընկալման մեջ արդեն իսկ ներկա են նախնական հասկացման («կանխահասկացման»²¹) և մեկնության տարրեր: Գ. Նարեկացուն ճիշտ հասկանալու և թարգմանելու համար անհրաժեշտ էր վերականգնել ստեղծագործության իրական իմաստը: Այդ նպատակով թարգմանիչներն իրենց թարգմանություններում անդրադարձ են կատարել «Մատենանի» մեկնություններին՝ միջնադարյան լուծմունքին և Հ. Նալյանի ու Գ. Ավետիքյանի աշխատություններին, ինչպես նաև երբեմն ինքնուրույն հենց թարգմանության ընթացքում յուրովի մեկնություններ են իրականացրել:

Այսպես, Գ. Նարեկացին ԻԸ գլխում գրել է.

Քանզի ոչ **պիտակ** ինչ սոսկ զւարութեանն ունի զմիւմէն

¹⁹ ՄՈ, էջ 532:

²⁰ **Մալխասեանց Ստ.**, Հայերէն բացատրական բառարան, Կ. Երկրորդ, Ե., 1944, էջ 58, հմմտ. **Աղայան Էդ.**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ա-Ձ, Ե., 1976, էջ 402:

²¹ Ժամանակակից հերմենևտիկայի պատմության մեջ բազմաթիվ տեսաբաններ անդրադարձել են մեկնության խնդրակարգում անհրաժեշտ ներկա կանխահասկացման բաղադրիչին: Տե՛ս **Քոչարյան Ռ.**, Հանս-Գեորգ Գադամերի փիլիսոփայական հերմենևտիկան, Ե., 2006, էջ 103–110:

Ապրեսյան Ա.

Առ մի խորհրդականն խորութեան²²:

Հատվածի թարգմանության համար կարևոր է «*պիտակ*» բառի ճիշտ ընկալումը: Բառին տարբեր բացատրություններ են տրվել. նարեկացիագետներն այն հասկացել են՝ «աստվածային խորախորհուրդ միության մեջ Երրորդությունից մեկը մյուսից սոսկ զորության կարոտություն չունի»²³ իմաստով, միջնադարյան մեկնիչն այն ընկալել է «անուն» նշանակությամբ՝ «ոչ սոսկ և պիտակ այս է անուամբ միայն»²⁴: Այդ իմաստով է հասկացել նաև Հ. Նալյանը²⁵: Գ. Ավետիքյանի կարծիքով՝ «պետ» արմատից կազմված այդ գոյականը «Մատենանում» գործածված է «պետք, կարոտություն» առումով²⁶: Չնայած որ վերջինիս բացատրությամբ է հասկացել և թարգմանել Մ. Խերանյանը, սակայն նա չի հասել այն բուն իմաստին, ինչ նկատի է ունեցել հեղինակը.

Քանզի խորախորհուրդ ձեր միության մեջ

Մեկդ մյուսի զորությանը **կարոտություն** չունի (Մ. Խերանյան, էջ 123):

Եվ միայն Վ. Գևորգյանը, «*կարոտության*» փոխարեն գրելով՝ «*խորթ, օտար*», հասել է իրական թարգմանության.

Զի խորախորհուրդ ձեր միության մեջ

Մեկդ մյուսից **խորթ, օտար** ինչ-որ զորություն չունի (Վ. Գևորգյան, էջ 174):

Թարգմանիչները, ինչպես արդեն վերը նշվեց, հաճախ հենց թարգմանության ընթացքում իրենք էին մեկնում հեղինակին, քանի որ «ավանդույթը պարզապես պահպանումը չէ, այլ հաղորդում (փոխանցում), փոխադրում»²⁷: Եվ նրանք ձգտում էին հինը հասկանալ և արտահայտել նորովի: Այսպես, «Մատենանի» Իէ գլխում Գ. Նարեկացին իր «մոլությունը» շեշտելու համար գրել է, որ ինքը, անտեսելով հոգին, կատարել է մարմնի կամքը.

Մեղա՛յ մարմնոյ ձեռն յոգի հարեալ, յիմարս մեղայ²⁸:

Գ. Ավետիքյանն ընդգծված արտահայտությունը մեկնել է հետևյալ կերպ՝ «Մարմնական գործովք զհոգիս սպանանելով կամ, մարմնական ձեռք, այսինքն անմաքրապես ի հոգևորս մերձենալով կամ այսպես զատանել կետի»

²² ՄՈ, էջ 358:

²³ Նույն տեղում, էջ 1031–1032, ծնթ. 18:

²⁴ ՄՄ, 5650, թ. 366 ա:

²⁵ **Նալեան Յ.**, Գիրք մեկնութեան աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ, Կ. Պոլիս, 1745, էջ 213:

²⁶ **Աւետիքեան Գ.**, Նարեկյուն, էջ 141, ծնթ. 29:

²⁷ Философская герменевтика Ганса Георга Гадамера (Актуальность прекрасного, М., 1991, с. 318).

²⁸ ՄՈ, էջ 350:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգության»...

մեղայ մարմնոյ՝ ձեռնարկելով ի վնաս հոգւոյս քանզի մեղքն ո՛չ միայն հոգւոյն վնասէ, այլև մարմնոյ»²⁹: Միջնադարյան մեկնիչը հիշյալ հատվածում «*ձեռն*» բառն ընկալել է իբրև մարմնի կամք, որը հոգուն մեղքեր է բարդում, ինչպես նաև մարդը ձեռքով հարվածում է կրծքին՝ «բռամբ զկուրծսն հարկանէ»՝ սիրտն ու հոգին համարելով «մայր և պատճառ մեղացն»³⁰: Այս մեկնությունները համարելով անկատար՝ կապակցությանը տրվել են նաև այլ բացատրություններ՝ «մարմնի խնամք տանելով անտեսել ու սպանել հոգին, մարմնավոր մաքրությամբ հոգուն հաճոյանալ»³¹: Կարելի է ասել, որ սրանք Գ. Նարեկացու տողի ազատ վերաիմաստավորումներն են: Թարգմանիչներն ընդգծված հատվածը թարգմանել են այնպես, ինչպես իրենք են հասկացել՝ «*հանձնապաստան լինել, մարմնով հոգին մեղցնել*»:

Մեղա՛, որ եղա ես **հանձնապաստան**, հիմարս մեղա՛ (Մ. Խերանյան, էջ 114),

Մեղա՛ մարմնապես՝ **հոգիս եղծելով**,

Հիմարս մեղա՛ (Վ. Գևորգյան, էջ 160):

3. *Բնագրի վերարտադրում*

Ստեղծագործության հեղինակից պահանջվում է իրականության, իսկ թարգմանից՝ բնագրի գեղարվեստական վերարտադրություն: Այստեղ է, որ թարգմանիչը հանդես է գալիս որպես բառաստեղծ և ոճաբան:

Ա. Գրիգոր Նարեկացին վերածննդի բանաստեղծ էր, հետևաբար լեզուն երանգավորելու և նոր բառերով հարստացնելու համար նա չէր դիմում օտար, մոռացված բառերի, այլ վերցնում էր դրանք իր ժամանակաշրջանից: Սակայն նրա կիրառած՝ գրաբարյան մտածողությանը հատուկ բառերն ու արտահայտությունները աշխարհաբարով նույնությամբ չէին կարող արտահայտվել: Դրանք աշխարհաբարով ներկայացնելու համար թարգմանիչներին անհրաժեշտ էր նախ ներթափանցել տվյալ ժամանակաշրջանի մտածողության մեջ՝ հասկանալու համար, թե ինչ է ցանկացել ասել հեղինակը, և նոր միայն դրանք վերարտադրել:

«Մատենանի» ԻԶ գլխում Գ. Նարեկացին գրել է.

Բարերարին շնորհաց արտասուաց պտուղ մատուցի,

Զկորստեան խորս չափելով՝ զորքանն երբեք ոչ գտի,

²⁹ Աւետիքեան Գ., Նարեկլուծ, էջ 131, ծնթ. 12:

³⁰ ՄՄ 5650, թ. 363 բ:

³¹ Նալեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 196–197:

Ապրեսյան Ա.

Մասնատրապ բանիւք ի հանդէս նորին ջանացի³²:

Այս տողերով հեղինակը ցանկացել է ասել, որ ինքը, շնորհաձիրին նոր արտասութներ, այսինքն՝ զղջալով իր մեղքերի համար, դարձյալ իր անձի խորքերն է քննում, սակայն ինչքան էլ որ ջանում է լարել մտքերը, էութամբ դրան հասու չի դառնում: Այնուհետև, այս բովանդակությանը հաջորդել են հետևյալ տողերը.

«Զուշին պարտութիւն **յանվթարելեացն** բաժակ բարկութեան ի ձեռն իմ առին»³³:

Այս հատվածում «**յանվթարելեացն**» բառը բացառականով ավելադրություն է՝ բնորոշ գրաբարին: «**Անվթարելի**» նշանակում է՝ «1. անեղծ, անվնասելի, անվտանգ, անվրեպ»³⁴, «2. առանց խանգարման, անխախտ, 3. առանց վնասի, անկորուստ, 4. անխախտ, անհողորդ»³⁵: Մեկնությունում այն բացատրված է՝ «... յանպակասելի և յանչափելի խորոցն մեղաց՝ առի ինձ նիւթ զայրացման ընդդէմ անձինս»³⁶: Ինչպես տեսնում ենք, մեկնիչը ընդգծված բառն ընկալել է որպես փոխանուն և դրան ավելացրել «*մեղքեր*» որոշյալը: Այդպես է թարգմանել Մ. Խերանյանը.

Խորունկ մեղքերից խելքս պարտըված՝ բարկության բաժակն իմ ձեռքը առի (Մ. Խերանյան, էջ 110):

Մինչդեռ Վ. Գևորգյանի թարգմանությունը արտահայտել է հեղինակի ասելիքը.

Եվ պարտությունն իմ **բանականության**

Ձեռքս առա որպես բարկության բաժակ (Վ. Գևորգյան, էջ 155):

Բ. Գեղարվեստական ստեղծագործության առանձնահատկություններից է նորաբանությունների հարստությունը: Գ. Նարեկացին «Մատենանում» ստեղծել է բազմաթիվ նորակազմ բառեր, որոնք նոր են ոչ միայն ձևով, այլև իմաստով. հաճախ այդ նորաբանությունների իմաստից էր բխում ողջ հատվածի բովանդակությունը:

ա) Թարգմանիչները երբեմն նույնությամբ են արտահայտել դրանք.

Բարունակս ապականաբեր և **մահողկուզեան**³⁷:

³² ՄՈ, էջ 346:

³³ Նույն տեղում:

³⁴ ՆԲՀԼ, հ. Ա, էջ 241:

³⁵ Աղայան Էդ., նշվ. աշխ., Ա-2, էջ 81:

³⁶ Աւետիքեան Գ., Նարեկում, էջ 125, ծնթ. 18:

³⁷ ՄՈ, էջ 272:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան»...

Նշված տողի ընդգծված բառը, որ Գ. Նարեկացու ստեղծածն է, գործածված է ընդհանրապես «թունավոր պտուղ տվող ծառերի համար»³⁸ իմաստով, այն ընկալել են իբրև ծառի որոշակի տեսակ, մահաբեր խաղող՝ «ասեն, թէ յեկպատան, որ է Ահմեդի, հայնց խաղող կայ, որ թէ մարդ ուտէ՝ մեռանի»³⁹: Թարգմանիչները նույնությամբ են արտահայտել բնագրային բառը.

Բարունակս ապականաբեր և **մահողկուցյան** (Մ. Խերանյան, էջ 29),

Եվ բարունակս ապականաբեր ու **մահողկուցյան** (Վ. Գևորգյան, էջ 46),

բ) երբեմն թարգմանել են հոմանիշների միջոցով, որը՝

1. Մոտ էր բառի հիմնական իմաստին՝ առանձին վերցրած.

Հանապազասխալ տեսութիւն, ակնայայրատ պչրութիւն⁴⁰,

Մշտասխալ տեսողություն, ակնահայրատ պչրանք (Մ. Խերանյան, էջ 203),

2. Մոտ էր բառի՝ համատեքստում ունեցած իմաստին՝ «**Վաճառ մերձ ի յառ**, տաղաւար քակտելի»⁴¹: Հիշյալ տողում «**վաճառ մերձ ի յառ**» նշանակում է «ավարառության ենթակա վաճառք»: Սակայն այն ունի նաև մարդու կյանքի կարճատևության և անցողիկության իմաստ՝ «առ այնպիսի նման է կեանքս այս, որպէս թէ որ սկսանի առաւօտին շուկայ և վաճառ, և յերիկունն ի վեր առնուն զշուկայն և զվաճառն և այլ ոչ վաճառեն»⁴².

Ավարի վաճառք, քանդելի տաղավար (Մ. Խերանյան, էջ 203),

Ավարառության ենթակա վաճառք, քանդվող տաղավար (Վ. Գևորգյան, էջ 281):

Մեկ այլ հատվածում Նարեկացին գրել է՝ «**Յոլովամեղձ ծուխ**, շոգի ցնդելի»⁴³: «**Յոլովամեղձ**» նշանակում է «բազմաբիծ, աղտեղի, մրոտ»⁴⁴: Թարգմանիչները թարգմանել են՝ «**Սաստիկ մրոտ ծուխ**, ցնդելի շոգի» (Մ. Խերանյան, էջ 203), «**Թանձրակուտակ ծուխ**, ցնդելի շոգի» (Վ. Գևորգյան, էջ 281),

3. Մոտ էր բառի ոճական գունապնակին՝ «Դժնատեսիլ գոյն, **յոգնատխուր** գեղ»⁴⁵ «Դժնատեսիլ գոյն, **բազմատխուր** գեղ» (Վ. Գևորգյան, էջ 281),

³⁸ **Խաչատրյան Պ.**, Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը, Ս. Էջմիածին, 1996, էջ 341:

³⁹ ՄՄ 5650, թ. 339ա:

⁴⁰ ՄՈ, էջ 435:

⁴¹ Նույն տեղում:

⁴² ՄՄ 5650, թ. 387բ:

⁴³ ՄՈ, էջ 345:

⁴⁴ ՆԲՀԼ, հ. Բ, Ե., 1981, էջ 367:

⁴⁵ ՄՈ, էջ 345:

Ապրեսյան Ա.

4. Գրաբարյան բառը հաճախ փոխարինվել է աշխարհաբարի ոչ թե մեկ, այլ մի քանի բառով, որոնք իմաստով իրար մոտ են՝ «**Հանապազասխալ** տեսութիւն»⁴⁶ «**Մշտասխալ ու թշուր** տեսողություն» (Վ. Գևորգյան, էջ 281):

գ) Թարգմանել են բառիմաստի բացատրությամբ.

Քանզի յաւետ սխալեալ անկայ,

Իբրեւ **զողողակ** մթային ոչ ընտելական

Ի խաղբս մահու անզգայապէս⁴⁷:

«**Չողողակ**» բառը, որ միայն «Մատենանում» է հանդիպում, տարբեր կերպ է բացատրվել՝ «լողացող»՝ «թե՛ մարդ իցէ, և թե՛ ձուկն»⁴⁸, «ողողեալն ի խորս ջրոց»⁴⁹, «ջրի մեջ ողողված, լողացող, ջրի տակ սուզվող»⁵⁰: Թարգմանիչները հետևել են Գ. Ավետիքյանի և Ստ. Մալխասյանցի բացատրությանը՝ թարգմանելով «**սուզակ**» և «**ջրասույզ**».

Քանզի սխալվելով սաստիկ, ինչպես խավարին անընտել **սուզակ**,

Անզգայապէս ես ինքս մահվան ծուղակը ընկա (Մ. Խերանյան, էջ 237),

Քանզի մի անփորձ, մթան անընտել **ջրասույզի** պես,

Սաստիկ մոլորված, չզգալով՝ ընկա ծուղակը մահվան (Վ. Գևորգյան, էջ 329):

Գ. Նարեկացու ստեղծած բառաբարդություններից է նաև «**քստմնափուշ**» բառը.

Եւ յիշատակաւ հարման հեղուափցն

Քստմնափուշ, տաժանատեսիլ ոգեպահանջից,

Որով պնդեցաւ միաձինդ քո յաշտարակ խաչին⁵¹:

Բանաստեղծը, «**քստմնափուշ**» ասելով, ակնարկել է այն բևեռները, որոնցով Միաձինն գամել են «յաշտարակ խաչին», այսինքն՝ խաչափայտին⁵²: Սակայն «**քստմնափուշ**»-ը ոչ թե փոխանունություն է, հեղույս անվան տեղ գործածված գոյական, այլ ածական-մակդիր, որ վերաբերում է նույն՝ «**հեղույս**» գոյականի «**ոգեպահանջ**» լրացմանը: Միջնադարյան մեկնիչը «**քստմնափուշ**»-ը բացատրել է՝ «սոսկալի փուշ. զբևեռքն ասէ հոգեկան»⁵³, որից պարզվել է Գ.

⁴⁶ Նույն տեղում:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 464:

⁴⁸ **Աւետիքեան Գ.**, Նարեկլուծ, էջ 285, ծնթ. 10:

⁴⁹ ՆԲՀԼ, հ. Բ, էջ 508:

⁵⁰ **Մալխասեանց Ստ.**, նշվ. աշխ., հ. երրորդ, Ե., 1944, էջ 556:

⁵¹ ՄՈ, էջ 358:

⁵² **Նալեան Յ.**, նշվ. աշխ., էջ 208, հմմտ. ՄՄ 5650, թ. 366ա:

⁵³ ՄՄ 5650, թ. 366ա:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոց»...

Նարեկացու խոսքի իրական իմաստը՝ Աստծու որդու խաչելությունը գալիս էր իր իսկ ոգու պահանջով՝ ոգեպահանջից, և որ այն ցավ էր ոչ թե մարմնի, այլ ոգու: Գ. Ավետիքյանը բառը հասկացել է ոչ ճիշտ՝ «քստմնեցուցիչ, փուշ-փուշ ընող (փշաքաղ անող)»⁵⁴ իմաստով, քանի որ բևեռի («գբևեռումն աստուածային մարմնոյ»⁵⁵) առումով նախորդ տողում գործածված է «հեղոյս» (*հեղուսիցն*) բառը: Մ. Խերանյանը «քստմնափուշ»-ը նույնությամբ է թարգմանել, Վ. Գևորգյանը փոխարինել է այն «սահմոկեցուցիչ, դժխեմ» բառերով: Սակայն նրանք չեն պահպանել այս հատվածի թերևս ամենակարևոր՝ «ոգեպահանջից» բառը, ինչի հետևանքով էլ թուլացրել են հեղինակի ստեղծած իմաստի կարևորությունը:

Հիշելով հարվածները **քստմնափուշ**, ժանտատեսիլ և մահառիթ այն բևեռների,

Որոնցով գամվեց միածինը քո՝ խաչի աշտարակի վրա՝ թող չարը ցավի գա (Մ. Խերանյան, էջ 123),

Հիշատակելով այն տաժանատեսիլ,

Սահմոկեցուցիչ, դժխեմ, մահառիթ

Հեղուսահարման, որով բևեռվեց

Խաչ-աշտարակին միածինը քո (Վ. Գևորգյան, էջ 172):

Այսպիսի օրինակները «Մատենանում» բազմաթիվ են ու բազմազան, մենք անդրադարձանք դրանցից միայն մի քանիսին:

Այսպիսով, «Մատենանոցերգության» երկի բառաշխարհը արտահայտելու համար թարգմանիչները հաճախ հեռացել են բնօրինակի բառացի իմաստներից, փոխհատուցել դրանք ձևի և բովանդակության այլ միջոցներով, երբեմն հեղինակի բառերն ու մտքերը նույնությամբ են փոխանցել կամ արտահայտել են դրանց աշխարհաբար համարժեքներով: Սակայն նրանք այնքան վարպետորեն են ստեղծել Գ. Նարեկացու բանաստեղծական բառին բնորոշ առանձնահատկությունները, որ «Մատենանը» հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանից հազարամյակ անց էլ վերածնվել է գրեթե նույն ոգով և հանճարեղ գեղեցկությամբ:

⁵⁴ Աւետիքեան Գ., Նարեկլուծ, էջ 141, ծնթ. 26:

⁵⁵ ՄՄ 5650, թ. 366 ա:

**ON THE TRANSLATIONS OF THE “BOOK OF LAMENTATIONS”
BY GRIGOR NAREKATSI INTO EASTERN ARMENIAN**

APRESIAN A.

Summary

While translating the “Book of Lamentations” into Modern Armenian the translators have firstly taken into consideration the context and the author’s intention. However, when necessary, they introduced a novel stylistic layer into the work, artfully implementing other Modern Armenian lexical equivalents in the text of the translation.

**К ВОПРОСУ О ПЕРЕВОДАХ «КНИГИ СКОРБНЫХ
ПЕСНОПЕНИЙ» ГРИГОРА НАРЕКАЦИ НА
ВОСТОЧНОАРМЯНСКИЙ ЯЗЫК**

АПРЕСЯН А.

Резюме

При переводе «Книги скорбных песнопений» на современный армянский язык переводчики в первую очередь учитывали контекст и замысел автора, но при этом, в силу необходимости, вносили новый стилистический пласт, используя иные лексические эквиваленты современного армянского языка и делая это мастерски.